

Dezbateri

Dmitri Gasak: Mulțumesc mult, domnule profesor Gzgzian, pentru reflecțiile Dumneavoastră care nu sunt foarte ușor de perceput. Însă cred că dezbaterile ar putea să ne ajute să clarificăm unele momente. Poate, cineva deja are întrebări sau dorește să-și exprime părerea privind cele spuse de domnul profesor? Vă rog.

Sebastian Moldovan: Vă mulțumim foarte mult, domnule profesor. Personal, apreciez foarte mult această prezentare a dumneavoastră și vă mărturisesc că m-a provocat în sensul cel mai bun al cuvântului. În special, am fost interesat de analogiile pe care le folosiți pentru a înțelege subiectul central al discuției, și anume experiența Tradiției: ce fel de experiență ne mediază Tradiția? Am putut identifica trei sau patru analogii. Încep cu ultima, și anume trecerea curentului prin circuitele electrice. O altă analogie este aceea a grădinii, în care avem accesoriile grădinăritului, dar și toate aceste sârme, suporturi, funii, care au ca rost creșterea plantelor agățătoare. De asemenea, am mai identificat o analogie cu scrisul. V-ați referit la text, la ceea ce experiența vie formalizează într-un text. Bineînțeles, ne gândim aici la Sfânta Scriptură, dar nu numai, ci la tot tezaurul consemnat al Tradiției noastre, la Sfintele Canoane sau scrierile Sfinților Părinți. În sfârșit, prima analogie pe care cred că am identificat-o este cea pe care ați împrumutat-o de la Kierkegaard, și anume cea a zborului. De ce mă refer la problema analogiilor? Atunci când discutăm despre lucruri care au un conținut apofatic, ceva care ne depășește posibilitatea unei formalizări și a unei explicări depline, suntem obligați să recurgem, prin analogie, la experiențe similare mai accesibile nouă. Ori problema pe care dumneavoastră o ridicați, este una dintre problemele fundamentale ale vieții creștine, este, așa cum a spus Vladimir Lossky, raportul între vertical, între inefabilul absolut, și istorie, cu întregul ei conținut pe care îl putem identifica într-un suport empiric: cuvinte, texte, icoane, alte mărturii, arhive de tot felul. Cred că, în general în teologie, problema analogiei este una fundamentală, pentru că în funcție de ce fel de analogii folosim, surprindem unele sau altele dintre aspectele problematicii în cauză. Lucrul acesta ni l-a arătat Mântuitorul când a vorbit în pilde, analogii cu experiența comună, obișnuită. Orice analogie, pe de o

parte, ne descoperă ceva din ceea ce ne comunică cel care ne vorbește, pe de altă parte, trebuie să fim conștienți de limitele inevitabile ale oricărei analogii, al oricărui mod de exprimare. Dumneavoastră ați subliniat, după părerea mea, foarte clar: Tradiția nu este identică cu Revelația. Ea surprinde ceva, fixează ceva, lasă niște amprente care pot fi transmise, însă evenimentul descoperirii, evenimentul schimbării, evenimentul creșterii, evenimentul întâlnirii ca atare nu este niciodată închis, limitat în formele empirice pe care le putem transmite unii altora. Ca atare, evenimentul însuși rămâne netransmisibil. Ați evidențiat o problemă crucială: cea a criteriilor. Cum recunoaștem autenticitatea a ceea ce nu poate fi cu totul exprimat și formalizat. Evident că litera nu poate să ne spună niciodată ea singură în ce măsură Duhul este prezent acolo. Cunoaștem, desigur, experiența nefericită a fariseismului, a transformării cuvântului viu al lui Dumnezeu în Tora, în Talmud, în ceva care îl poate contrazice pe Dumnezeu Însuși. „Poate fi de la Dumnezeu, de vreme ce încalcă sâmbăta?” Este clasică această situație și ne confruntăm permanent cu ea. Ați arătat foarte frumos ce spune Sfântul Ioan, că riscăm să transformăm litera în ceva care ucide, într-un idol. Mântuitorul a spus un lucru care ne poate ajuta: „după roadele lor îi veți cunoaște”. Cred că avem aici un criteriu extraordinar de important, și anume această roadă a Duhului. Din belșugul acestor roade, în măsura în care ne împărtășim de ele de la cei care au această experiență duhovnicească, noi, cei care nu avem această roadă, această experiență directă, recunoaștem un părinte, recunoaștem un frate, recunoaștem un purtător al Duhului, prin aceste roade. Și ca să închei, folosesc și o analogie, apropo de trecerea curentului, analogia cu incandescența. Când cineva a ajuns la incandescență, poate transmite această stare celor din jurul său. Cine nu a ajuns la această incandescență, nu este transformat de trecerea curentului prin propria sa viață, nu poate fi un martor autentic al Tradiției. Deci eu cred că această temperatură extraordinară a experienței duhovnicești e cea care ne ajută să sesizăm dacă avem de a face cu prezența Duhului sau cu o formă oarecare de impostură. Vă mulțumesc foarte mult!

David Gzgzian: Dacă nu sunt întrebări, poate, îmi veți permite să extind puțin replica Dumneavoastră. În referatul meu căutam să scot în evidență momente de acutizare, parțial din motivul că am avut noroc în experiența mea de convertire la creștinism. Nu am crescut într-o familie creștină, deși, dacă înțelegem *ad literam* cuvintele lui Kierkegaard, nici nu am avut vreun „salt în abis”. Abia *post factum* am înțeles că se poate compara cazul meu cu un astfel de eveniment. Probabil, există salturi diferite, și acesta este un alt motiv pentru reflecții. Desigur, când ești nevoit într-un referat scurt să recurgi la imagini impresionante, nu înseamnă că acestea oferă răspunsuri la toate întrebările. Nici nu mi-am propus un

Dezbateri

astfel de obiectiv. Am vrut doar ca referatul meu să fie prezentat într-un context care mi se pare constructiv.

Aici îmi vine în minte un alt moment de acutizare, iarăși din propria mea experiență. Adeseori facem analogie cu icoane. Aici am avut noroc din nou. În special, în lumea icoanelor mă introducea Prof. Alexandr Kopirovski, învățându-mă să deosebesc o icoană autentică de una neautentică, să disting între o icoană bună și o icoană mediocră. Însă problema apare nu în cazul unei dileme între autentic și neautentic, ci într-o situație de alegere între două icoane bune, una dintre care este dovada lucrării duhului, iar alta se caracterizează prin mâna și ochiul iscușiți (există chiar și astfel de deosebiri). Și doar aceasta face tema dinamismului Tradiției și mai complicată.

Iar al doilea caz este mult mai dificil. Potrivit mărturiilor pictorilor de icoane, se știe că Teofan Grecul uneori era nevoit să picteze biserici prin „metoda de brigadă”, și este puțin probabil că ar fi avut suficient timp pentru concentrarea duhovnicească, astfel încât chipul Schimbării la Față să fie, întotdeauna și pretutindeni, exact așa cum i s-a revelat odată. Teofan Grecul nu știa să picteze icoane mediocre. Însă, chiar și el, probabil, a trăit momente de revelație, în același timp, având și fresce care au fost doar pictate calificat. Totuși, este mai dificil să vezi deosebiri între o icoană artizanală și una autentică.

Experiența vie a Tradiției ne permite să nu ne temem să ne punem pe noi înșine la îndoială și să căutăm iarăși și iarăși temeliile noastre duhovnicești. În acest sens, un salt în abis nu este ceva ce s-a întâmplat odată. De exemplu, în viața mea, tot timpul mă întorc la acest salt. Pe de altă parte, aceasta este o ispită în plus. Este ușor de rostit astfel de cuvinte, cum ar fi mișcarea extatică a duhului etc. Totodată, nu putem uita că în acestea se ascund ispите mai subtile. Există anumite garanții în dinamica Tradiției. Nu le-am menționat în referatul meu, dar acestea există și, de asemenea, sunt de origine duhovnicească.

Alexandr Kopirovski: Referatul Prof. David Gzgzian stimulează reflecții. Desigur, nu se poate analiza problema Tradiției în mod superficial, așa cum fac curentele protestante: pentru ei, tot ce nu este direct legat de Scriptură, nu ar trebui să fie în viața bisericească. Din păcate, o astfel de problemă, părând atât de simplă și clară pentru mulți oameni, este acum o piatră de poticnire, și tot timpul trebuie să explici că Tradiția nu este ceva inventat de oameni, ci vine din adâncul vieții duhovnicești.

Dar în referat este menționat și un contraexemplu care, totuși, mi se pare oarecum artificial. Pe ultima pagină, la sfârșitul paragrafului al treilea, se scrie: „Odată ce s-ar impune niște forme rigide în mod obligatoriu pentru toți, însăși viața cu Dumnezeu ar fi în pericol”. Și ne oferă o imagine impresionantă: „Este

imposibil ca suporturi să înlocuiască înseși plante, însă ne confruntăm adeseori cu înduioșarea de la contemplarea unei grădini în care pietre, suporturi și funii au luat locul rondourilor de flori și al pomilor fructiferi”. Îmi pot imagina cu greu vreun om care, intrând într-o astfel de grădină – nu într-o grădină japoneză de pietre, ci într-o grădină în care, în loc de copaci, sunt „suporturi și funii” și altceva – ar putea fi cuprins de duioșie. Dacă o copie întunecoasă a Tradiției se manifestă în mod deschis, imediat se vede ca imaginea întunericului.

Dar există și cazuri mai complicate. Imaginați-vă că intrăm într-o grădină în care totul este frumos – chiar și mai frumos decât în realitate, unde totul este iconizat. Este o problemă în însăși bogăția Tradiției noastre: în texte spirituale, icoane frumoase, biserici splendide, forme sofisticate de cult. Dar, după cum prot. Alexandr Schmemmann a scris scurt și expresiv despre aceasta în „Jurnalul” său, „decorațiile au ocupat întreaga scenă”. Acestea sunt decorații frumoase, însă, într-adevăr, este foarte dificil de făcut ceva pe o astfel de scenă. În opinia mea, acest aspect al problemei ar fi trebuit să fie dezvăluit mai mult în referat. Spun acest lucru nu pentru a-i reproșa Prof. Gzgzian, care a avut la dispoziție foarte puțin timp pentru a aborda acest subiect pe larg. El a făcut principalul – a pus problema. Dar aş vrea ca Dumnezeu să-și exprime atitudinea față de acest aspect al problemei.

David Gzgzian: Deși am spus în prealabil că nu am intenții radicale, totuși, m-am abătut evident într-una din imaginile evocate. Desigur, am recurs la o astfel de abordare absurdistă, recunosc, în mod intenționat, în scopul de a ilustra ideea mai bine. Însă accept întru totul dezvoltarea temei propuse de dumneavoastră. Într-adevăr, este cam greu de trăit într-un astfel de spațiu strălucit iconizat. Dar am și o altă impresie: foarte puțini au nevoie de un asemenea spațiu. În paralel cu ceea ce putem observa, cu supraîncărcarea cu dovezi, deși strălucitoare, ale lucrării Duhului în trecut, mai este, după părerea mea, scăderea, destul de observabilă, a preferinței pentru aceste exemple înalte. Poate fac o încercare puțin reușită să reabilitez acest procedeu absurdist. Pur și simplu ne confruntăm foarte des cu situații în care, în loc de modele adevărate, vedem niște mulaje. Nu se poate ca dovezi materiale ale lucrării Duhului să umbrească însăși lucrarea. Dar pierderea sensibilității față de aceste dovezi are loc tocmai din cauză că se pierde sensibilitatea față de principalul – față de ceea ce le-a produs. De aceea am și pus acest accent: problema constă în distingerea între o icoană bună, dar deja obișnuită pentru mâna iscusită a pictorului, și o icoană ca o dovadă a lucrării Duhului. În acest sens, cred, aceste lucruri corelează între ele.

Dmitri Gasak: Dacă îmi permiteți, voi spune și eu câteva cuvinte în legătură cu problema Tradiției, așa cum a pus-o Prof. D. Gzgzian. Creștinismul a

creat o cultură foarte puternică. Și, în prezent, numai profesioniștii o pot pricepe cu adevărat. Voi continua exemplul cu icoana. Cred că majoritatea creștinilor ortodocși contemporani pur și simplu nu sunt în stare să deosebească calitatea diferitelor icoane ale unui singur pictor, în special dacă este vorba de însuși Teofan Grecul. (A. Kopirovski îmi suflă că majoritatea experților, de asemenea, nu prea pot acest lucru.) Este cunoscut faptul că, să zicem, Sf. Serafim de Sarov se ruga în fața unei icoane a cărei iconografie face parte din compoziția occidentală a Bunei Vestiri. Și această icoană nu este de cea mai superbă tehnică, nu a fost pictată de vreun pictor mare și nu are valoare duhovnicească deosebită. Dar experiența Sf. Serafim (din care, în general, a rămas foarte puțin în ceea ce privește surse scrise) a intrat în experiența și tradiția nu numai a Bisericii Ortodoxe Ruse, dar și a altor Biserici. Deci, icoana nu este principalul. Când intrăm într-o biserică sau în altar și vedem că totul este încărcat cu icoane, de multe ori, din păcate, aceasta indică fie lipsa de gust, fie nesimțirea măsurii și a locului convenit icoanelor în spațiul liturgic al bisericii. Dar, pe de altă parte, experiența rugăciunii Sf. Serafim, și nu numai a lui, arată că de fapt calitatea rugăciunii, stării duhovnicești a omului și a adunării creștine sunt condiționate nu de o icoană, ci de altceva. Probabil, și pentru Teofan Grecul distingerea similară era importantă, și el înțelegea bine calitatea uneia sau alteia dintre icoane. Pentru el a fost așa pentru că trăia personal această revelație – revelație legată de inspirație. Și, cu siguranță, distingea între experiența duhovnicească autentică și meșteșugul de pictor de icoane. Și pentru a-l înțelege pe Sf. Teofan, trebuie să faci un efort, să intri în experiența trăirii unei astfel de revelații. Dar, potrivit cuvintelor profesorului David Gzgzian, această experiență nu se difuzează: dacă Tradiția poate fi transmisă, revelația – nu. Dar dacă Tradiția, totuși, se transmite, atunci cum? La începutul vieții mele de creștin, pe mine mă mira faptul că oameni cu totul diferiți în Biserică fără ezitare se numesc pe sine fii duhovnicești ai vreunei persoane venerabile. Văzându-i, nu aș spune niciodată că ei sunt fii duhovnicești ai uneia și aceleași persoane. Să zicem, mai mulți în Biserica Rusă se numesc pe sine copii duhovnicești ai pr. Ioan (Krestiankin). Dar nu se poate ca pr. Ioan să fi fost purtător de atâtea spiritualități diferite!

Deci, oare poate fi atinsă și dezvăluită taina transducerii Tradiției? Deoarece este atât de important ca intrarea în Tradiție să-l inițieze cu adevărat pe fiecare creștin nu doar în simbolurile creștinismului, ci și în experiența nemijlocită a credinței, apostolilor și tuturor sfinților, astfel încât această credință să-i adune pe oameni în Biserică.

David Gzgzian: Voi preciza: această experiență personală a Revelației nu se transmite în mod nemijlocit. În referat s-a spus exact acest lucru. Tradiția, în însăși

esența ei, este nimic altceva decât experiența transmiterii, experiența interacțiunii, experiența atingerii unității mai multora în experiențele lor personale diferite care seamănă cu experiența primară a Revelației. Și, cu toate acestea, este experiența consimțământului. Deci, întregul paradox constă în faptul că Tradiția, totuși, se transmite. O altă întrebare este cum. Se poate arunca o replică: dacă aceasta este Tradiția Sfântului Duh, atunci, se transmite prin duh. Dar astfel de cuvinte în zilele noastre sună ca niște scuze. Din nou subliniez o frază din referatul meu: Tradiția este zona de depunere a efortului. Cred că destul de des ne oprim la unele evenimente singulare, cutremurări unice. Oamenii își pot aduce aminte, destul de sincer, că odată au trăit ceva pentru prima dată, și vorbesc despre aceasta în așa fel, încât aceasta este o dovadă destul de evidentă a unei experiențe autentice. Dar iată, este un motiv de nelămurire: și mai departe ce? Acesta este un eveniment unic – oare aceasta epuizează restul vieții tale? Nu.

Acum, cu privirea la fii duhovnicești ai unuia și aceluiși părinte care se deosebesc între ei. Oamenii adesea spun aceasta despre ei înșiși, dar, pentru un oarecare motiv, foarte rar i se adresează întrebarea celui duhovnic: oare aveți, într-adevăr, atât de mulți fii duhovnicești? Bănuiesc că răspunsul i-ar surprinde și pe înșiși fii duhovnicești, și pe cei care întreabă (astfel de mărturii există, după cum se știe). Dar așa pune întrebarea și mai strict: oare cum putem afla dacă suntem fii ai Tatălui Ceresc sau nu? Iar El are atât de mulți și atât de diferiți fiii, încât niciun părinte duhovnicesc nu ar suporta o astfel de diversitate. Dar și aici este o problemă: este bine că ne putem numi așa, iar El Însuși ne recunoaște ca pe fiii Săi sau nu? Acest nume este nu numai o recompensă, ci mai necesită și fidelitate. Unii ortodocși pot fi impostori. Această frază admite o situație în care eu mă consider ortodox, și toți cei din jur sunt de acord, iar „sus”, pentru un motiv oarecare, voi fi considerat neortodox. Există oare instituții care confirmă Ortodoxia mea personală? Nu știu. Există instituții care fixează forme canonice ale Ortodoxiei. Dar, după cum se știe, acestea sunt ușor de reprodus. Mult mai important este criteriul prin care sunt selectate aceste forme. Acest criteriu este menționat în actele sinoadelor, în preambule: aceasta este lucrarea Duhului Sfânt. O altă întrebare este dacă toate Îi corespund.

Pentru ca aceste evenimente singulare, aceste fapte de natură diferită din biografia personală sau istorii colective, etc., să fie coerente, este nevoie de un efort continuu, atunci când ne împărtășim unii altora aceste evenimente, când ne recunoaștem unii pe alții anume ca fii ai singurului Tată Ceresc, ca ucenici ai lui Hristos care este Unul și Același. Totodată, mereu admițând posibilitatea că noi, în neputința noastră, deja ne-am satisfăcut cu această unitate, însă El va veni și ne va da de înțeles că, de fapt, încă nu am atins această unitate. Dar și această presupunere nu este formală, nu este un bici secret cu care tot timpul ne stimulăm pe noi înșine în mod artificial. Viața în sine în Biserică, viața întru duh, probabil, este așa

Dezbateri

că nu numai că nu se poate opri, dar și trebuie să cauți tot timpul un consimțământ care se reproduce. Dacă trăim, ne mișcăm. Și în această mișcare tot timpul ne problematizăm pe noi înșine. În caz contrar, nu prea înțeleg ce este viața. Viața nu este reproducerea, dacă nu vorbim despre viața biologică (deși există opinii cum că și aici nimic nu este atât de simplu, cum ni se pare uneori). Atunci ce să vorbim despre viața omenească?...

Pr. Nicolae Chifăr: Doresc mai întâi să mulțumesc domnului profesor pentru acest referat foarte dens. În spiritul celor discutate până acum, aș dori să subliniez și eu o problemă legată de Tradiție și tradiții. Sigur că suntem de acord cu toții că există o Tradiție scrisă, pe care o putem numi statică, pentru că e deja consemnată în scris. Vorbim în același timp și de o tradiție dinamică, ceea ce arată că Biserica este vie și că Duhul Sfânt lucrează în ea. Legat de această tradiție dinamică, recunoaștem astăzi în Biserică sau în lumea creștină, în sensul larg al cuvântului, diferite mișcări, mișcări harismatice, numite de unii. Unele din ele se înscriu în spiritul Tradiției Bisericii. Altele, pe care le condamnăm categoric, sunt în afara acestui spirit. Și atunci întrebarea se pune: cine este autoritatea care diferențiază mișcare de mișcare? Și cred că suntem cu toții de acord, și îi cer desigur și părerea domnului profesor, că Biserica este acea autoritate, în mod special prin viața ei liturgică. Și de ce spun acest lucru? Pentru că există un pericol, pe care îl sesizăm chiar și în Biserica noastră, de a merge la mormântul părinților duhovnicești de mare valoare ai Bisericii, pentru a te închina, pentru a le aduce cinstirea cuvenită, dar treci pe lângă biserică, unde se slujește Sfânta Liturghie. Ori, de exemplu, la Mănăstirea Sâmbăta, părintele Teofil Părăian interzicea împărtășania celui care nu participă consecutiv trei duminici la slujbă. Ori a merge la mormântul lui, trecând pe lângă biserică, nu este în spiritul a ceea ce el a dorit, a ceea ce el a propovăduit. Așa încât întrebarea este legată de autoritate în Biserică și cum o manifestăm, pentru a diferenția tradiții de tradiții. Vă mulțumesc!

David Gzgian. Probabil, aș răspunde așa: există un plan istoric al soluționării unor astfel de situații. Din punctul meu de vedere, acest plan este ambiguu: uneori aceste decizii erau bune, dar uneori și prea grăbite. Uneori ajuta un concurs de circumstanțe. După cum știm, isihasmul a fost nimic altceva decât o mișcare harismatică, foarte curajoasă, inovatoare, extrem de riscantă la prima vedere, ca orice mișcare carismatică, totodată, având și unele extreme. Până acum nu știu ce anume s-a dovedit a fi un factor decisiv pentru victoria palamismului, victoria unanimă, astfel încât nici formele radicale ale unor practici concrete ale isihaiștilor nu doar că nu au fost condamnate, dar nici, cel puțin, nu au primit o evaluare critică. Deși, ulterior, unii indicau timid aceste riscuri.

Cred că atunci când avem încredere față de lucrarea lui Dumnezeu, caracterul nebisericesc al vreunui fenomen devine treptat mai pronunțat și se dezvăluie pe sine însuși. Când spun acest lucru, nicidecum nu am în vedere că totul se va realiza în mod automat. În general, sunt un adversar de principiu al aplicării cuvântului „automat” la viața Bisericii. Cred că este nevoie de curajul de a aștepta. Mereu le spun studenților: uitați-vă, în primele două – două secole și jumătate ale creștinismului, Biserica practic nu a avut forme instituționale de atingere a unui consimțământ universal. Dar cumva acest consimțământ triumfa periodic. Să luăm exemplul cu Teodot Curelarul: este binecunoscut faptul că acesta este un tip clasic de eretic, deoarece el se contrapunea la toate: la Sfânta Scriptură, pe care propunea să o corecteze după propria înțelegere rațională, la autoritățile bisericești, la bisericile locale. Prin tot comportamentul său demonstra că pentru el nu există o altă autoritate decât el însuși. Dar Biserica a făcut față existenței acestui „element subversiv” lângă ea. În cele din urmă, victoria Bisericii a fost câștigată prin mijloace minime, dar cu efect maxim: Teodot Curelarul a fost exclus din viața ei complet și fără consecințe. Cu totul altceva este atunci când în istorie vedem exemple – nu mă tem de acest cuvânt – ale unor decizii instituționale foarte pripite cu consecințe corespunzătoare cu totul diferite de cazul lui Teodot Curelarul. De pildă, cât de elocvent este exemplul cu Pavel de Samosata! Tot timpul mă gândesc la acest lucru: se pare că Sinodul de la Antiohia din anii 267-268 a durat, cu întreruperi, timp de nouă luni. Nouă luni! Și asta într-un context în care Biserica se afla în situația semi-clandestină în care este imposibil să te bazezi pe o autoritate formală care pur și simplu lipsea. Dar oare ce știm despre consecințele devastatoare ale prezenței în Biserică a unui alt eretic clasic, cum a fost Pavel de Samosata? Cât de mulți oameni a tras cu sine în schismă? Avem oare astfel de mărturii? Practic niciuna. De ce? Pentru că Biserica a biruit prin duh. Iar mărturia acestei victorii era o atitudine foarte răbdătoare, foarte consistentă, foarte cumpătată față de acest fenomen.

În acest sens, încrederea față de Duhul, după părerea mea, poate face ceea ce nu pot face niciodată niciuna dintre instituții – cel puțin, cu același succes. Dar acest lucru necesită realizarea condiției principale: este nevoie anume de acea încredere launtrică. Iar atunci când această încredere lipsește, atunci este necesar să se recurgă la mijloace, să zicem așa, mai accesibile, cum ar fi implicarea unei gărzi înarmate pentru soluționarea unei controverse doctrinare, așa cum a fost la cel de-al II-lea Sinod Ecumenic din Efes, care se știe că s-a încheiat în anul 449; rezultatul acestui Sinod a fost unul logic, deoarece încrederea față de Duhul acolo era la zero, dacă nu și mai puțin.

Ierom. Vasile Bîrzu: Vă mulțumesc pentru întreaga dezbateră și intervențiile tuturor. M-am gândit să intervin în discuție auzind despre palamism și despre cri-

teriile care ar face valabilă confirmarea unei tradiții. Aici este un aspect care nu s-a abordat. Vorbim numai de Tradiția pe care o făurește Duhul Sfânt, dar aici trebuie să ținem cont și de spiritul uman și de nuanțele pe care îmbrățișează și le manifestă spiritul uman contextual, în istorie, național, lingvistic și așa mai departe. Ori în primele secole ale creștinismului, putem distinge în spiritualitatea și în exegeza Bisericii și în modul cum se precizează Tradiția, trei filoane principale: tradiția semitică – manifestată în spiritualitate și în exegeză printr-un spirit poetic, al analogiilor, tradiția latină – manifestată prin spiritul juridic, și tradiția greacă – manifestată prin spiritul filosofic, metafizic, mult mai profund. Aș spune că orice fenomen al tradiției, în cele din urmă, se articulează în viața Bisericii, dacă există și din partea Bisericii acest efort de a împleni cele trei aspecte, pentru că cele trei aspecte se găsesc practic în spiritul uman. Este vorba de rațiune – filonul grec, dreptate – filonul latin, sensibilitate artistică – filonul semitic. Dacă Biserica ar fi rămas doar cu filonul semitic, ar fi rămas o obscură sectă iudaică, care cânta imne, precum le găsim la Efrem Sirul, și care, fără profunzimea teoretizărilor filozofice doctrinare venite din spațiul grecesc, n-ar fi avut șansa să dăinuiască milenii. La fel, fără ancorarea clară prin judecățile de valoare cu implicații sociale, practice, ecleziale, dată de spiritul latin, juridic, Biserica n-ar fi reușit să fie rezistentă și prolifică în condiții misionare sau doctrinare dificile. Din această perspectivă, aș spune că, ținând cont și de această varietate a spiritului uman, criteriul confirmării Tradiției stă în această împletire. Să mă refer la palamism, despre care ați amintit. Premergătoare palamismului au fost bogomilismul, pavlicianismul, mesalianismul, mai înainte. Toate aceste mișcări au provocat dispute spirituale. În spatele lor a stat o lipsă și o indecizie a limbajului dogmatic. În sine, nevoința ascetului simplu a avut valoare și în timpul mesalianismului și în timpul bogomilismului, însă ce n-au știut a fost acest efort intelectual, iar ceea ce a făcut ca palamismul și, să generalizăm, ca tradiția să capete o formă stabilă și trainică de-a lungul secolelor a fost asumarea și transformarea unei tradiții filosofice... Aș zice că ar trebui să înțelegem Biserica și în perspectiva descrisă în *Didahia apostolilor* și în *Păstorul lui Herma*, ca Biserica dinainte de Biserica creștină, și aici intrăm într-un domeniu al asumării unei tradiții mult mai largi. Pentru că suntem într-o biserică rusă, pot să dau ca exemplu scrierile lui Annik de Souzenelle din Franța, o scriitoare rusă, cu profunde legături în comunitatea iudaică de unde asumase foarte multe elemente de cabala. Găsesc pentru multe din acele interpretări exegetice confirmare în Tradiția ortodoxă, desigur mult mai profundă. Aș zice că în această perspectivă și în perspectiva pe care ne-o propune postmodernitatea, ar trebui să ne uităm mult mai larg în cadrul Tradiției, să nu ne reducem strict la aceste trei principale filoane ale Bisericii, și să asumăm mult mai mult și din filozofie... Doar așa am putea face față provocărilor postmodernității, care aproape ne scoate din paradigma cla-

sică creștină, și, în același timp, putem să formulăm răspunsuri. Dar condiția este seriozitatea și profunzimea aprofundării. Este nevoie de oameni foarte profunzi, foarte interdisciplinari, care să facă sinteze în aceste domenii ale spiritualității. Vă mulțumesc foarte mult pentru problematica generoasă!

David Gzgzian: Mi-au venit în minte două analogii. Cred că palamismul a câștigat și din cauza că (ceea ce, vorbind în general, întotdeauna deosebește o mișcare carismatică autentică), în principiu, nu este agresiv și nu atacă pe nimeni. Atunci când oamenii încearcă să facă un efort de înnoire a duhului, pe de o parte, lor nu le pasă de agresiune, sunt preocupați să nu se piardă pe sine, aflându-se într-o situație de risc. Și în al doilea rând, înnoirea duhului este incompatibilă cu agresivitatea. Iar toate mișcările duhovnicești pe care le-ați menționat se caracterizau printr-un grad sporit de protestare. Nu contează originea ei, oricum este vorba de o formă de opunere, nefiind liberă de agresivitate, chiar și la unele excese instituționale.

Și un alt lucru: interacțiunea tradiției, a diverselor particularități istorice, etnoculturale, nu se produce în mod automat, deși are în interiorul ei o tensiune duhovnicească foarte mare. Incluzivitatea simplă nu ajută aici: pentru a ține seama de puterea juridismului latin (în sens bun) filosofării grecești și mito-poetismului iudeo-creștin, trebuie să ai un duh nu doar deschis, dar și foarte antrenat. În acest context, aș vrea să evoc un episod istoric preferat al meu despre o întrevedere între Papa Anicetus și Sf. Policarp al Smirnei, care s-au întâlnit să rezolve problema privind – nici mai mult, nici mai puțin – sărbătorirea corectă a zilei de Paști. Până în prezent, aceasta este o piatră de poticnire pentru noi, iar ei au procedat destul de simplu: întâistătătorii s-au întâlnit, s-au uitat unii la alții, în sensul că s-au uitat la felul în care trăiesc comunitățile lor, și într-un fel au înțeles că și unii, și alții sunt normali, nu mă tem să zic, creștini ortodocși. Nu ne-au lăsat nicio tehnologie; probabil, pur și simplu nu există (cu excepția tuturor celor pe care le-am încercat, să spun). Dar acest fapt este fixat istoric: au dat dovadă că nu este atât de important cum și în ce zi să se sărbătorească Paștile; important este să fim în unitate duhovnicească. Mă mir de ce până acum acest exemplu nu este duplicat de creștinii moderni ca cea mai fundamentală dovadă a identității noastre creștine adevărate și a Tradiției pe care o moștenim. Nu înțeleg de ce acest caz este atât de puțin răspândit. Am aflat despre acesta la zece ani după ce am început să studiez istoria Bisericii, deși ar trebui, probabil, să fie citat peste tot ca un exemplu introductiv.

Pr. Gheorghe Kocetkov. Vă mulțumesc pentru referat. Și cred că discuția noastră merge foarte bine și interesant. Dar aș dori să-i adresez o altă întrebare domnului profesor Gzgzian. Când aud că există unele icoane inspirate de Duhul

Dezbateri

și altele, să zicem, care nu sunt inspirate, ci doar sunt un obiect de artă bine făcut, această chestiune, în viziunea mea, este legată de noțiunile de „stil” și „imitație”. În orice biserică se pot găsi obiecte artizanale, acestea constituind majoritatea, deși, desigur, sunt și lucrări duhovnicești. Oamenii în biserici, de obicei, nu prea deosebesc aceste lucruri. Iar acum, în timpurile noastre, vorbim despre renașterea Bisericii, și, de asemenea, suntem nevoiți uneori să vorbim de renaștere autentică, iar alteori despre stilizarea vieții însăși, nu doar a icoanei. Cum credeți, oare este adecvat să aplicăm asemenea imagine și asemenea terminologie la acele materii de care ați vorbit? Mi se pare că sunt mai accesibile și mai ușor de înțeles. Deși nu știu ce ar spune domnul Alexandru Kopirovski sau alți specialiști în arta și cultura bisericească care sunt prezenți aici. Prin ce se deosebește o icoană reală de o imitație? Totuși zicem: acest pictor de icoane imită într-o măsură mai mare, acela, într-o măsură mai mică. Cu alte cuvinte, chiar măsurăm cumva. Așa cum se realizează acest lucru?

Și al doilea lucru pe care aș vrea să-l spun: cred că ar fi foarte important să se exprime ideea despre personalitate și sobornicitate cu privire la tradiție. Referatul Dumneavoastră se numește „Tradiția în teologia și practica Ortodoxiei”, dar mi s-a părut că în text Ortodoxia corelează mai mult cu aspectul personal, uneori chiar cu cel al individului, iar aspectul legate de sobornicitate aici nu este abordat pe deplin. Deși, cred, taina tradiției este în măsură foarte mare legată de sobornicitate. La fel și cu personalitate, dar aici este necesar, după părerea mea, să continuăm cumva discuțiile pe acest subiect. Ce părere aveți?

David Gzgian: Voi începe de la sfârșit, de la ceea ce este mai dificil. În primul rând, desigur, sunt de acord că este vorba de echilibrul și interacțiunea personalului și sobornicescului, dar aceasta se presupune prin însăși poziția și sensul Tradiției. Este pur și simplu imposibil ca acesta să fie exclusiv personal. În plus, în textul referatului meu am riscat să numesc Tradiția drept ultimă instanță în care se fixează autenticitatea experienței divino-umane, ființei divino-umane. Iar acest lucru este pur și simplu imposibil în contextul unei persoane izolate. Nici nu vreau să pronunț în limba rusă cuvântul „persoană” în acest context. Dacă textul referatului produce o astfel de impresie, probabil, cauza este că nu a fost suficient volum pentru toate. Dar, desigur, în principiu, duhul tradiției este o descoperire a eclezialității ca atare, este cea mai mare intuiție anume a Ortodoxiei.

În ceea ce privește imitarea, aș începe, de asemenea, de la sfârșit. Cel mai mult mă duce în confuzie imitarea Renașterii și înnoirii, mult mai mult decât imitarea de către un autor după altcineva sau după sine însuși. Desigur, dacă asta ați avut în vedere atunci când am vorbit despre pictarea unei icoane prin inspirație și prin „meșteșug”. Când este vorba de „serviciu”, cu ce se ocupă pictorul – cu

imitație? În acest caz, se imită pe sine însuși în calitate de cel care a trăit o dată experiența de inspirație. Deși nu aș risca aici să intru în detalii, nu prea este sfera mea ca să mă simt aici liber. Riscurile imitării există peste tot, dar cel mai rău este când acestea se referă la esența vieții bisericești – caracter carismatic, înțelepciune, sobornicitate, teologie. Să zicem, unde a dispărut inspirația teologică de la începutul secolului al XX-lea? Iar imitații sunt destule...

Pr. Vasile Grăjdian: Vă mulțumesc și eu pentru materialul prezentat. Ieri am avut, pentru prima dată, experiența galeriei Tetryakov. Florovsky vorbea despre pseudomorfoze ale teologiei ortodoxe. În cazul icoanei și al muzicii, apare o problemă între cult și cultură, mai ales în vremurile noastre mai secularizate. Ce se întâmplă când scoți icoana dintr-un cadru liturgic, nu neapărat biserica, și o duci în muzeu, sau cântarea în sala de concert? În expoziție, în concert, toate aceste semne, simboluri liturgice care ar trebui să ne provoace dinamica și efortul deschiderii spre Revelația Duhului, ne ispitesc, ne duc spre altceva, spre alt duh. Duh și duhuri. În sensul că într-un muzeu, într-un concert, lumea nu se mai închină; admiră, aplaudă, comentează, se scriu cronici etc. A fost vreodată vreo discuție despre eficiența plasării icoanelor celebre, ale lui Rubliov, Teofan Grecul, într-o expoziție? În Tretyakov am făcut o experiență foarte ambiguă: capelă, biserică, expoziție de icoane, expoziție de tablouri, o trecere de la cult la cultură.

David Gzgzian: Parțial, întrebarea a fost, într-adevăr, una retorică. Vă voi împărtăși un contra-considerent. Recent, am revăzut un film legat de pr. Serghei Bulgakov, și anume de experiența sa de „a doua convertire”, fundamentală pentru el, la care a contribuit foarte mult întâlnirea sa cu Madona Sixtină. Am reamintit intenționat de Madona Sixtină, ca să nu mai abordăm materiile subtile ale icoanei. Se știe că el a fost atât de zguduit, încât a mers la ea de câteva ori, se ruga mult timp, a descoperit pentru sine o întreagă lume nouă etc. Peste câțiva ani, deja în exil, el a trăit experiența de dezamăgire colosală, nu în credință, ci în Madona Sixtină. Ar putea părea că pentru mentalitatea ortodoxă ar fi necesar să se pună un mare punct acestui lucru: chipurile, pictura noastră de icoane purtătoare de duh, a biruit asupra picturii lor sufletești, senzuale! Dar se știe că istoria nu se termină aici, având puncte de suspensie, pentru că pr. Serghei s-a întors la această imagine și, în cele din urmă, a găsit adevărata pace și cu ea, și cu sine însuși și cu inspirația lui Rafael, deși el nu mai percepea acest tablou ca icoană, nu se mai ruga în fața ei, dar și-a restaurat recunoștința față de ea.

Am spus acest lucru referitor la faptul că un răspuns la întrebarea „cum?”, se dă prin viața întreagă. Am fost de mai multe ori și merg în continuare în Galeria Tretyakov. Acolo m-am obișnuit cu mai multe (deși nu este bine când te obiș-

Dezbateri

nuiști cu capodopere ale picturii de icoane). Și trebuie un efort pentru înnoirea experienței revelației. Nu știu tehnologia acestui proces. Știu doar că uneori aceasta se întâmplă, și uneori nu. Și când se întâmplă, este greu de confundat cu altceva. În cele din urmă, viața noastră, cu părere de rău, constă și din obișnuințe, și din înnoire. Probabil, aceasta este neputință, dar așa stau lucrurile. Recunosc, toată viața mea, eu însumi mă cam tem și de obișnuințe, și de înnoire. În referatul meu, produc impresia unei persoane mult mai hotărâte decât sunt în realitate. Dar mi se pare că principala condiție este lumea interioară și deschiderea față de experiență nouă, inclusiv față de experiența unei dezamăgiri de sine însuși (dar nu așa cum a fost la pr. Serghei – de Madona Sixtină; mai târziu el a recunoscut acest lucru).

Dmitri Gasak: Îi mulțumesc foarte mult domnului profesor Gzgzian și tuturor celor care au vorbit pentru un dialog atât de calm, liniștit și, așa spune, unul meditativ, care dă naștere la o mulțime de gânduri și analogii diverse.